

Változó világ

EURÓPA SZENT LÁSZLÓ KORÁBAN

A 11. század utolsó harmadában az a 18 év, amíg Szent László Magyarország királya volt, Európa történetében túlságosan rövid idő ahhoz, hogy csak a politika történetéről essék szó ebben az összefoglalásban. Érdemes áttekinteni azokat a változásokat, amelyek a 11. században és a 12. évszázad első évtizedeiben kontinensünk történetében lejátszódtak, nemcsak a világi politikában, de a demográfiában, a gazdaságban, a társadalomban, az egyházban és a kultúrában is. Természetesen egy ilyen rövid áttekintés nem tűzhet más célt maga elé, mint a fő vonalak felvázolását.

Nemcsak az utókor, de már a kortársak is úgy vélték, hogy a 11. század a változások időszaka. Az ezredforduló túlélése bebizonyította, hogy a Krisztus ezeréves földi uralmára vonatkozó chiliasztikus elképzeléseknek nem volt valós alapja. A világvége és Krisztus második eljövetele elmaradt, s az európai keresztény világnak további várakozásra kellett berendezkednie.

NÉPESSÉGGROBBANÁS

Az érezhető változások egyik területe a demográfia volt. Európa népessége a Nyugatrómai Birodalom bukása után évszázadokon keresztül nem növekedett, vagy ha igen, különböző csapások következtében ismét megfogyatkozott. Ez a helyzet az ezredforduló után kezdett megváltozni. Ismeretes, hogy Európa népességének becslése tág határok között ingadozik. Van olyan vélemény, amely szerint Krisztus születésekor 31 millióan, 1000 táján pedig 30 millióan éltek Európában. Más vélemények szerint az ezredik év körül 27,5 vagy 38,5 és 42 millió között lehetett a kontinens népessége. Abban azonban teljes az egyetértés, hogy 1000 után viszonylag gyors növekedés kezdődött. M. K. Bennett szerint az ezredforduló 42 milliós népessége 1050-re 46 millióra, 1100-ra 48 millióra, 1150-re 50 millióra, 1200-ra pedig 61 millióra növekedett. Wilhelm Abel becslése szerint a 11. század első 50 évében 9,5, majd a következő 50 évben 4,3%-kal lett magasabb a lakosság száma.

Meglehetősen eltérő volt az európai népesség tájegységek szerinti megoszlása. Az ezredforduló idején a Bizánci Birodalomban, Itáliában és az Ibériai-félszigeten 17 millióan, Franciaországban, a Brit-szigeteken, Németországban és Skandináviában 12 millióan, Oroszországban, Lengyelországban és Magyarországon 9,5 millióan, Európában össze-

sen – e becslés szerint – 38,5 millióan éltek. Magyarország két császárság ütközőpontjában volt, a Német-római Császárságnak mintegy négy-, a Bizánci Birodalomnak ötmillió lakosa volt, szemben a Kárpát-medencének a század végén Kristó Gyula szerint 0,7 millióra, mások szerint 1,2 millióra tehető népességével. A sokféle becslés között kivételt képez Anglia, amelynek lakosságát 1086-ban a *Domesday Book* alapján viszonylag pontosan meg lehet állapítani 1,1 millióban.

A népesség növekedése Európa különböző régióiban eltérő mértékű volt. Franciaország, Németország és a Brit-szigetek lakossága 1000 és 1200 között 85%-kal (12 millióról 22,2 millióra) nőtt, miközben egész Európáé csak 45%-kal. Ennek következményei Közép- és Kelet-Európában a következő évszázadokban váltak érezhetővé a francia, vallon és német hospesek megjelenésével. Németország népsűrűsége a 11. század második felében 11 fő volt négyzetkilométerenként, Magyarországé a század végén 2,1 (illetve 2,7).

VALÓSÁGOS AGRÁRFORRADALOM

A népesség számának növekedésétől elválaszthatatlan volt a gazdaság fejlődése. A viszonylagos túlnépesedés vándormozgalmakat indított el, s hozzásegítette az elmaradottabb térségeket a felzárkózáshoz. A Nyugat viszonylagos túlnépesedésére nemcsak az elvándorlás kínált megoldást. Az összefüggő erdőségek módszeres irtásával új területeket vontak művelés alá. Az európai mezőgazdaság 11. században kezdődő átalakulását „középkori agrárforradalomnak” is nevezik. Ez a termőterület kiszélesítése mellett a határhasználat rendjének átalakulásával, a termelési eszközök és eljárások tökéletesítésével, a hozamok növekedésével és mindezek eredményeként az üzemi

szerkezet és a településrend új formáinak létrejöttével járt.

Az erdőirtás fő formája az égetés volt. Az égetéses-irtásos rendszerben a felégetett és a hamuval trágyázott földeket addig művelték, amíg a talaj ki nem merült. A pihentetés idejére új erdőrészt kellett kiirtani, majd ismét az akkorra már bozóttal, fiatal fákkal benőtt eredeti parcellát vették művelés alá. A nagyobb népsűrűségű vidékeken gyorsan terjedtek a nyomásos rendszerek, az Alpoktól északra a háromnyomásos, a Mediterráneumban inkább a kétnyomásos művelés.

A szántóföldi gazdálkodás legfontosabb eszköze az eke volt, amelynek a római kortól fogva fő variánsa az *aratrum*, vagyis a karcoló-, túróeke, amellyel – mivel a barázdát nem tudta megfordítani – hosszában és keresztben is fel kellett szántani a földet. Erre a legalkalmasabb a négyzet alakú parcella volt. A 11. századdal kezdődő korszak nagy technikai találmánya a kormánylemezes, ekealigás aszimmetrikus ágyeke volt, amely kormánylemezé révén meg is fordította a barázdát, így a parcellát nem kellett keresztbe is felszántani, azaz a termelékenység azonnal 50%-kal növekedett. Ennek az ekeformának a hatékonysága a hosszú, téglalap alakú parcelláknál érvényesült, mert szántás közben kevesebbszer kellett fordulni, ami a nehéz ágyekék számára nem volt egyszerű. A parcellák formájából így az ekék típusára is lehet következtetni. Angliában különbséget tettek a „kelta” és az „angolszász” parcellák között, az előbbieket a négyzet alakúak (többnyire sövényvel körülvettek), az utóbbiak a hosszú nadrágszárparcellák. A középkor embere pontosan érzekelte az ekék közötti különbséget. A franciák a római korból örökölt karcoló-, túróekét az *aratrum* nevéből *araire*-nek nevezték, az ágyekét, amelynek legszembetűnőbb eleme az ekealiga volt, a *carruca* nevéből *charrue*-nek. A németeknél a *haken* volt a könnyűeke és *pflug* a nehézeke. A szláv országokban a karcolóeke *soha* vagy *raló* volt, a nehézeke pedig a német elnevezés után *plug*.

Az agrárátalakulás másik elemét a fogatolás megváltozása jelentette. Nyugaton, ahol a szarvasmarhák száma alacsony (és testsúlyuk is csekély) volt, egyre inkább lovakat is alkalmaztak szántásra és teherszállításra. Vonóerejüket megsokszorozta a nyakhám helyett a szügyhám alkalmazása. A kétkerekű kordék helyett négykerekű nehézszekereket alkalmaztak, de a boronával új mezőgazdasági eszköz is született. Az említett átalakulás része volt, hogy a sarló aratás mellett megjelent a kaszás aratás is. Mindezen változások eredményeként új mérték született: az egy nap alatt felszánt-

ható terület lett a hold, növekedtek a terméseredmények, az elvetett maghoz képest már nem kétszeres, hanem három-négyszeres termést takarítottak be, s ezáltal visszaszorították (de nem szüntették meg) az éhínségeket.

Az átlaghőmérséklet emelkedésével a szőlő termőterülete nemcsak Anglia egy részére, hanem Észak-Németországra is kiterjedt. A Mediterráneumban lugasos, Franciaországban és a Rajnán túl tőkés művelési rendszert alkalmaztak. A szőlőtermesztés is összefonódott az erdőirtásokkal s új eljárások – pl. a szőlőpréslés technikájának – elterjedésével.

Az állattartás kiszélesedésének lehetőségeit az átlaghőmérséklet emelkedése és a magas hegyeken a hóhatár visszazurolása teremtette meg. A szénakészítés új állattartási formák elterjedésével járt, különösen az Alpokban, kialakítva a téli és nyári szállások váltakozását, a transzhumansz – legelőváltó – gazdálkodást. Ugyanakkor megőrződtek a hagyományos vándorpásztorok sok évszázados hagyományai a Balkánon, az Appennini- és az Ibériai-félszigeten. Az a mély válság, amely különösen a szarvasmarhatartást jellemezte Európa nyugati felén a 7–10. században, ekkor fordult át növekedésbe, amely az állatok testsúlyának és marmagasságának emelkedésében mutatkozott meg.

Az Európa nyugati felén már a 11. században elkezdődő változások Szűcs Jenő szerint Magyarországra csak az Árpád-kor végén, a 13. század második felében érkeztek el, jó részt a hospesek közvetítésével. A felzárkózás Európához már az első időszakban is legalább két évszázadot késett. Ez volt a helyzet a társadalmi viszonyok területén is.

A mezőgazdaságban számottevő változások voltak tapasztalhatók a gazdálkodás kereteiben is. Az ezredforduló előtti években még sokáig érvényesült a római kori *villa rusticana*, de elsorvadásával létrejött az a földesúri gazdálkodási rendszer, amelyben az urasági termelőüzemek helyett a paraszti szolgáltatások adták a gazdálkodás keretét (*terra mansionata*), s a valóságos termelés a paraszti földeken (*mansio, hufe, hoba, heide* stb.) folyt. Ezt a rendszert Európa különböző részein különböző névvel illették: *manor, seigneurie, votcsina*, németül modern korban alkotott műszóval: *Grundherrschaft*. A földesúri termelőüzemek hiánya arra is utalt, hogy a 11. századdal kezdődő újítások nem az urasági, hanem a paraszti gazdaságokat erősítették. Mindezek mellett különvált a tulajdonlás és a birtoklás. A hűbéri függés megteremtette a feltételes adománybirtokot, a beneficiumot, majd ennek feudumként alakult formáját is.

A kora középkorban a szolgáltatások (*officia*) rendszere nem igényelte az iparos tevékeny-

ség különválását. Lengyelországban például – ugyanúgy, mint nálunk – külön falvakban éltek egy-egy uradalom azonos szolgáltatásokat teljesítő lakói. Voltak fegyverkovácsok (*szczytniki*), aranyművesek (*zlotniki*), solymászok (*sokolniki*) szakácsok (*kuchary*), kádárok (*bednary*), takácsok (*kobierniki*), méhészek (*miodary*), szíjgyártók (*siodlary*), kerékgyártók (*wozniki*) stb. Az ezredforduló után a városok kialakulása együtt járt az ipar földesúri gazdaságoktól elválo szerveződésével, hovatovább az önálló iparostestületek, a céhek megszerveződésével. Ez utóbbiak Itáliában a 10. századtól, Franciaországban, Németországban, Angliában a 11. század végétől kimutathatók. A 11–12. században Európa nyugati felén a technológiai aktivitásban is új szakasz kezdődött. Kimutatható ez például a vízimalmok új hasznosításában – 1040-től nemcsak őrlésre, de kallózásra, érczúzásra is használtak vízi kereket –, a textilipar és a bányászat fejlődésében. A vidéki kézművesesség átalakulását városi iparrá a 11. században „valóságos forradalom” követte. A változások mértéke nem volt kisebb a társadalomban sem.

A HÁROM REND

A kortársak nézetét a 11. századi Európa társadalmáról jól tükrözi két püspök, Adalberon laoni és Gerhard cambrai főpásztor megfogalmazása. Szerintük a társadalomnak

három rendje van: a papság (*oratores*), a katonaság (*bellatores / pugnatore*s) és a dolgozók (*laboratores*). A társadalom e három rendje azonban a püspökök szerint sem volt egyenlő. Míg a papság és a katonaság a teljes személyi szabadság birtokában volt, addig a dolgozók személyükben nem voltak szabadok.

Az egyháziak, a klerikusok „ördö” jellegét az a teológiai elv biztosította, amely az áldozópapságot olyan szentségnek tekintette, amely a keresztény hívők közösségéből egyeseket sajátos feladatokra jelölt ki és tett alkalmassá. A papság a felszenteléssel (*ordinatio*) nyert jogot az eucharisztikus áldozat bemutatására és Krisztus bűnbocsátó hatalmának közvetítésére. Az egyszerű áldozópapoktól az egyházmegyéek püspökei és érsekei vagy a szerzetesi monostorok perjeljei szinte beláthatatlan távolságban voltak, a felszentelés révén mégis egy ördög tagjainak voltak tekinthetők.

Az európai kereszténység történetében a 9. század vizsáljai után 1054-ben szakadás következett be a keleti és nyugati rítusú keresztények között – a római pápa és a konstantinápolyi pátriárka kölcsönösen kiközösítették egymást. Úgy tűnik, a kortársak még nem érezték a szakadás következményeit, pedig a bizánci birodalom népei, Bulgária és a Kijevi Rusz lakosai egyre távolabb kerültek Nyugat Európától. Ezzel egy időben egyre jobban növekedett a római pápa hatalma. Az ördög klerikális elkülönülését a 12. században számos privilégium biztosította, köztük az adómentesség mellett a legfontosabb az, hogy egyháziak felett csak egyházi bíróság ítélezhetett.

A harcosok (lovagok) rendjét a 11. században a vazallitás, a hűbérurakhoz fűződő személyes kapcsolat határozta meg. A homo és a dominus közötti kapcsolat morális tartalommal bírt, amelynek alapja a kölcsönös hűség volt. A vazallus oldaláról ezt pecsételte meg a szolgálat, a hűbérúr részéről pedig az adománybirtok. A hűbér másik formája a honor volt, amely valamely tisztség betöltése következményeként követelte meg az adományozó iránti hűséget. A 11. században egyes nyugat-európai országokban a vazallusnak több hűbérura is lehetett, így a hűbéri eskü érvényessége megkérdőjelezhető. Ezt oldotta meg a *homo ligius* rendszer, mert *homagium ligitumot* csak egy (fő)hűbérúrral lehetett kötni. Ezzel láncolta magához például a salisburyi esküben (1086) Hódító Vilmos azokat a katonáit, akiknek a királyn kívül esetleg más hűbérurak is voltak.

A hűbérviszonyban a közhatalom feloldódott a magánhatalomban, bár Európa keleti felén, Bizáncban és Oroszországban ilyen változások nem következtek be. Bizáncban a 10–11. században kiformalódott *pronoia* olyan ado-

mány volt, mint Nyugat-Európában a hűbér, de az uralkodó (császár) ajándékozta, nem pedig a magánhűbérúr. A császár ekkor is késő antik értelemben vett dominus volt, és a pronoia az alattvalók szolgáltatásaiból juttatta azoknak, akik ezért fegyveres szolgálattal tartoztak. A kijevi fejedelmek fegyveres kíséretének tagjai, a bojárok sem földbirtokot kaptak a 11. századi Pravda időszakában, hanem az uralkodónak járó adókból élveztek „táplálást” (*kormlénnyie*). A lovagi életforma magasabbrendűségét hirdették „a lovaggá stilizált királyszentek”, mint az angol Szent Edmund, a cseh Szent Vencel, de a magyar Szent László is.

A dolgozók rendjét általában a paraszttal azonosították, de a városok kialakulásával a feudális függésből felszabadult népeiséget, a kézműveseket és a kereskedőket is e csoportba sorolták. Az egykori római városok, amelyek a kora középkorban legfeljebb püspöki székhelyeként vagy a földesurak lakóhelyeiként maradtak meg, a 10–11. században kezdtek középkori városokká, azaz kereskedők és iparosok lakóhelyeivé alakulni. A *civitas* és *burgus* mellett a városok megnevezésekor egyre többször szerepelt a *portus* is, amely nemcsak kikötőt jelentett, hanem minden olyan helyet, ahol keresztülhaladt az áru. A városok kereskedők és iparosok lakóhelyévé váltak, megszabadultak az urasági függésből, s kommunáik révén ezt a helyzetet meg is tudták őrizni. „A városi levegő szabadabbá tesz” szólás a valóságot fejezte ki, bár a városiak adófizetésre kötelezettségük révén távolról sem voltak a teljes szabadság (*plena libertas*) birtokában.

A „laboratores” döntő többségét azonban a paraszttal (*rustici*) alkották. A szabad paraszttól függésbe került szolgálonépek lettek, bár elnevezésükben továbbra is őrizték korábbi társadalmi állásukat. Szabadságuk függéssel, a nem szabadsággal kapcsolódott össze (a német kifejezés szerint: *freie unfreiheit*). E folyamattal párhuzamosan játszódott le a rabszolga (*servi*) társadalmi emelkedése. E változással, Szabó István megfogalmazása szerint a hagyományos „*servitudo*”-nak (rabszolgaságnak) nem volt többé értelme. „Az *esclavage*-ből *servage*, a rabszolgaságból szolgaság lett.”

Az *esclavage* antitézise, az uradalmi birtok (*seigneurie*) teljes virágzásra jutott. A földesúri kezelésben lévő *terra dominica* megszűnésével a volt rabszolgák többé nem szolgálatokat, hanem szolgáltatásokat teljesítettek uraiknak. A költözés joga a volt szolgáknak ugyanúgy legfontosabb szabadságává vált, mint a lesüllyedő szabadoknak. Nyugaton megindult a szolga eredetű paraszttal szabad eredetű és a szolga eredetű paraszttal helyzetének kiegyenlítődése.

Az eredet szerinti különbözőség az elnevezésekben megmaradt, sőt helyenként az összeolvadás is csak évszázadokkal később következett be. Angliában a *sokemanok* sok elemét őrizték a szabadságnak, mégis függésben élő paraszttal voltak. Oroszországban a szabad eredetű *szmerdek* sem voltak azonosak a rabszolgákkal, de függésben éltek. Franciaországban a *villain* és *serf*. Németországban a *hörige* és *leibeigene* elnevezésben élt tovább az eredet szerinti kettősség, Itália északi tartományaiiban viszont az adóztató nagybirtok is nagyon hamar felbomlott, és szolgálonépei bérlő paraszttal alakultak. Oroszországban ellenben a *holopok* rétegében a 16. századig megmaradt a késő antik értelmű rabszolgaság.

Az elmondottak alapján kétségtelen, hogy az ezredforduló táján a régi paraszti szabadság már csak Európa peremvidékén és elzárt belső körzeteiben volt megtalálható, a szabad és szolga paraszttal közötti merev válaszfalak eltűnésben voltak, s az életmód azonosossága nem indokolta az eredet szerinti kettősség fennmaradását. Ugyanakkor a tényleges szabadság privilégiumként jelent meg az egyházi és világi birtokosoknál s a hűbéri hierarchia különböző szintjein elhelyezkedő társadalmi csoportoknál.

POLITIKAI ÉS HATALMI VISZONYOK

A 11. század második felének európai hatású folyamatai közé a reconquista kiszélesedését, Hódító Vilmos angliai sikerét, I. Alexiosz és a Komnénoszok balkáni uralmának megerősödését, I. Szvjatopolk alatt a Kijevi Rusz széthullását, illetve Vratisláv uralkodása alatt a lengyel állam viszonyainak rendezését sorolhatjuk. A század végén elkezdődtek az évszázados küzdelem terebélyesedő kereszties hadjáratok is. A legmélyebb hatást azonban a pápaság és császárság harca, VII. Gergely pápa és IV. Henrik német-római császár küzdelme gyakorolta, mivel ebben a harcban a legtöbb európai uralkodónak állást kellett foglalnia.

Az egyház életében a 882–963 közötti időszakot nem véletlenül nevezik „sötét évszázadnak” (*saeculum obscurum*). A pápai hatalom mélypontra süllyedt, Róma püspökei alig voltak mások, mint Itália középső részének feudális urai. Ennél is nagyobb baj volt az az erkölcsi fertő, amely a pápai udvart jellemezte. A helyzet I. Ottó császárra koronázásával sem változott jelentősen, bár a pápai udvar erkölcsi sokat javultak. A német császárok gyámkodása alatt a pápaság visszanyerte tekintélyét, s irányítója lehetett a keresztény világ kiűzési serege. Nagy Károly császárságától kezdve a kereszténység határa a 10. század utolsó harmadában és a 11. század elején kez-

dett ismét kitágulni az északi népek, a Kijevi Rusz lakossága, a lengyelek és a magyarok keresztény hitre térésével.

A 11. század második felében a pápai hatalom nemcsak a császári gyámkodástól akart megszabadulni, de igyekezett megeremteni a keresztény világ univerzalizmusát a pápa vezetése alatt. VII. Gergely vagy a későbbi századokban őt követő III. Ince és VIII. Bonifác politikájának ez volt a lényege. Jól illettek ebbe a törekvésbe a keresztes háborúk is, amelyek meghirdetése az 1095. évi clermonti zsinaton VII. Gergely egyik utódának és követőjének, II. Orbánnak a nevéhez kapcsolódott.

A pápai univerzalizmus eszméjének kibontakozását segítette elő a clunyi mozgalom, amely a szerzetesi életeszményt akarta általánossá tenni a világi papság körében is. Ennek legfontosabb eszköze volt a papi nőtlenség, a *cölibátus* bevezetése, valamint a laikus *investitúra* és a *simonia* tiltása. Ez utóbbiak a felsőpapságot jellemezték, megtiltásuk a pápai hatalmat erősítette volna a császári hatalommal szemben.

VII. Gergely és IV. Henrik császár küzdelme nemcsak a világi uralkodókat, de az egyházi főméltóságokat is megosztotta. A „*Dictatus Papae*” olyan jogokat – püspökök letétele, új püspökségek alapítása, császári jelvények használata, császárok letétele, egyetemes zsinatok összehívása, a római egyház infallibilitása, a pápa személyének szentsége stb. – vindikált a pápának, amelyek a 11. században megvalósíthatatlanok voltak és az investitúraküzdelmet évszázadokra meghosszabbították. E pápai követelések között talán nem is az volt a legfontosabb, hogy a pápa leteheti trónjáról a császárt (*Quod illi liceat imperatorem deponere*), hanem a XXVII. cikkely (*Quod a fidelitate, iniquorum subiectos, potest absolere*). A gonoszok alattvalóinak feloldozása hűségesküjük alól óriási fegyvert volt, a pápa bármely ellensége kiszolgáltatható volt a „gonoszok” megbüntetésének, akár a meggyilkolásnak is.

A *regnum* és a *sacerdotium* viszonyában VII. Gergely először fogalmazta meg egyértelműen, hogy Krisztus papjai „*a királyok és fejedelmek és minden hívő atyjának és tanítójának számítanak*”. A gregorián reformok – ha lassan és fokozatosan is – bevezették az egyházi méltóságok választásának elvét, amit a világi hatalmasságok: a királyok és bárók csak nagyon nehezen tudtak elfogadni.

A reformok változást hoztak a főpapság soraiban. A kívánatos aszketikus szerzetesi életmód nehezen volt összeegyeztethető a főpapság politikai tevékenységével. Egyébként is, VII. Gergely igyekezett megerősíteni a püspökök főpapi hatalmát a szerzetesi rendházak és apátjaik felett. Ezeknek az egyházi céloknak a szolgálatában álltak a 11. szá-

zadban szerveződött új szerzetesrendek is. Az „evangéliumi” vagy „apostoli” élet olyan célkitűzés lett, amely nemcsak a szerzetesek, de a világi papság számára is példává vált.

Az első ilyen rendet a hercegi családból származó ravennai szent Romuald alapította a toscanai Camaldoliban a 11. század elején. A kamalduli rend tagjai a megszigorított bencés regulát követték, és előtérbe állították a remeteéletet, amelyhez a némasági fogadalom is hozzátartozott. Bár nem a bencés, hanem az ágostonos regulát követte, hasonló szigorúság jellemezte a német Szent Brúnó kanonok által alapított karthauzi rendet is, amely egy kietlen völgyben, a Grenoble melletti Chartreuse-ben született meg 1084-ben. Brúnó maga is meg tapasztalta a simoniákus egyházi vezetők gonoszságát, hiszen a kölni érsek miatt menekülnie kellett hazájából. A karthauziak életében nagy szerep jutott a könyvmásolásnak: mivel szájukkal nem hirdethették Isten ígését, kezükkel tették azt. Még ugyan ebben a században megalakult a bencés regulát követő ciszterciák rendje is, amelyet Szent Róbert alapított. Az első monostort 1070-ben Molesme mellett hozta létre, a másodikat, amelyről követőit elnevezték, a Dijon melletti Citeaux-ban 1098-ban. A rend igazi felvirágzása a 12. században következett be Clairvaux-i Szent Bernát vezetésével.

Az „*imádkozz és dolgozz*” (*ora et labora*) elvet ismét előtérbe állító ciszterciák a szerzetesi gazdálkodásban is fordulatot hoztak. A bencések a 11. századra már kevés elemét őrizték meg a szent Bernát javasolta puritán életformának. Cluny szokásgyűjteménye (*consuetudines*) a benedeki regulát az új igényekhez alkalmazta. A bencések sorában nőtt a pap-szerzetesek száma, akik a táplálkozás tekintetében kevésbé szigorú helyzetben voltak. A kétkezi munka a felszentelt szerzeteseknél nem jelentett többet némi kerteszkedésnél és konyhai kisegítésnél. Georges Duby szerint viszont a clunyiiakkal szemben „*Citeaux helyreállította minden szerzetes közvetlen, tényleges kontaktusát a földdel*”.

A kétkezi munka (*labor manuum*) újra felértékelődött, anélkül hogy a lelki élet és a szellemi munka hátrányba került volna. Az új típusú monostor olyan gazdasági közösség (is) volt, amelyben a szolga barátok (*conversi*) csak kétkezi munkára voltak alkalmasak, ám a tevékenységükből származó jövedelem gazdaggá tette az új rendházakat, mivel a regula által szabályozott élelmezés (*victus*) és ruházkodás (*vestitus*) változatlan maradt.

A skolasztika előfutáraként az egyházban megkezdődött a fontosnak vélt dogmatikai kérdések tisztázása. Szent Anselm (1033–1109), aki Szent László kortársa volt, először próbálta meg Isten létét a *ratio* közreműködésével igazolni, s először írt az ér-

telmet kereső hitről, bizonyítva, hogy a hit és ész (*fides et ratio*) nincs ellentmondásban egymással. E század szülötte volt Tours-i Berengár, aki kétségbe vonta a *transsubstantiációt*, vagyis azt, hogy a szentmiseáldozatban a kenyér és a bor Krisztus testévé és vérévé változik. Tanításait többször elítélték, amikor azonban elismerte tévedését, VII. Gergely visszafogadta az egyházba.

A 11. és a 12. század fordulóján kezdődött a korai skolasztika egyik legjelentősebb vitája az universalizmusról. Johannes Roscellinus (1050?–1124) az universalizációt csak szavaknak tartotta, ellenfele, Guillaume de Champeaux (1170–1121) viszont valóságos létezőknek. A nominalizmus eretnekséggé nyilvánításában bizonyára az is közrejátszott, hogy Roscellinus a Szentháromság kérdésében is nyilatkozott, és tagadta a három isteni személy lényegi egységét. Az ekkor már több helyen is működő kolostori iskolák előkészítették a magasabb stúdiumok ismeretét is magukba foglaló egyetemek megszületését.

Az európai korszakváltás a művészetekben is tükröződött. Jellegzetes formája ennek a román stílusú építészet kialakulása, amelynek első templomai a 11. századból és a 12. század első évtizedeiből származnak. Franciaországban 1050 és 1350 között 80 katedrális, 500 nagyobb templomot és tízezernél több plébániatemplomot építettek. Ezek közé tartozott Ripollban a Szűz Mária-bazilika (1020–1033), Cardonában a Szent Vince-templom (1029–1040), Jumiéges-ben a Mi Asszonyunk apátsági templom (1030–1067), a Cluny III-nak nevezett és a 19. században lerombolt apátsági templom (1088–1118). Angliában a durhami katedrális (1110–1133) és a gloucesteri katedrális (1089–1180) sorolható ide, Spanyolországban a Santiago de Compostela-i katedrális (1075–1122), Németországban a speyeri dóm (1030–1061), Itáliában a milánói Szent Ambrus-templom (11. század vége) és Bariban a Szent Miklós-templom (1087–1132).

Az építészet meghatározta az összes többi művészetet. A román építészet technikai újítások egész sorát alkalmazta: a dongaboltozatot, a keresztboltozatot az elkülönített fülkékben, a kemenceboltozatot az apszis felett stb. Új korszak kezdődött az épületszobrászatban, a falfestészetben – a freskók aranykora volt a romanika időszaka – és a miniatúrafestészetben is.

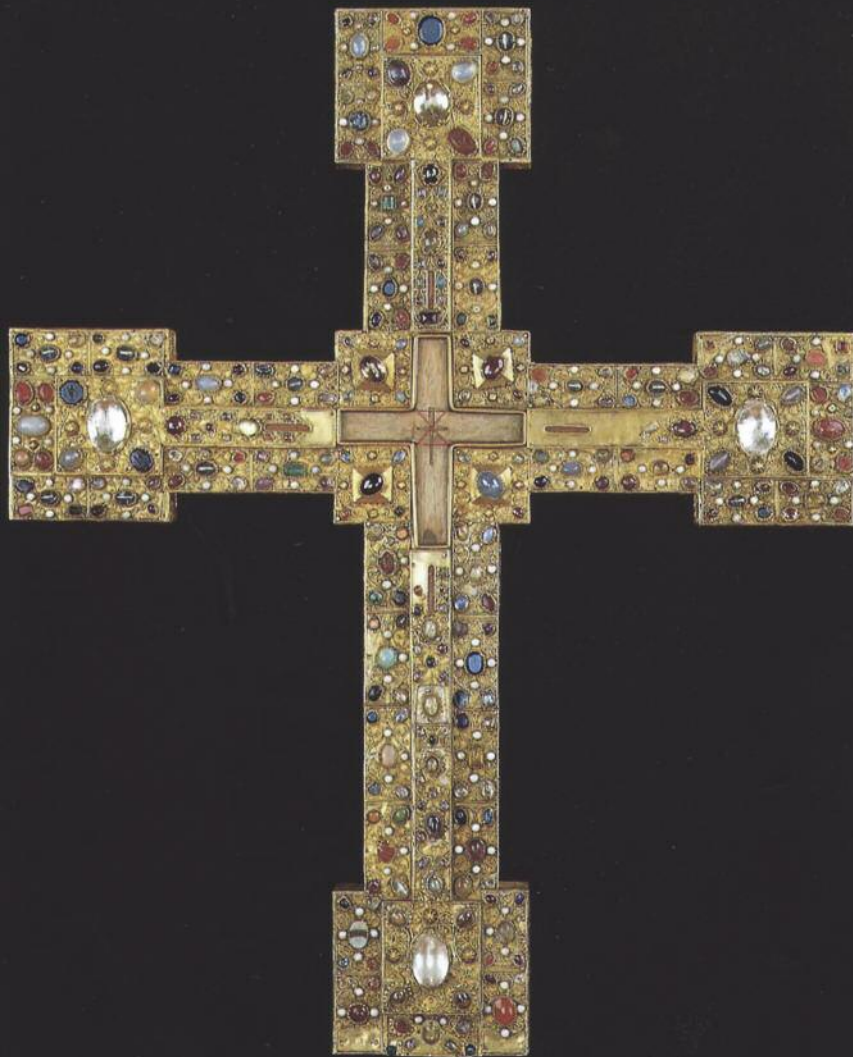
Szent László korának Európája változó világ volt. Évszázadok óta először demográfiai növekedés kezdődött, forradalmi változások voltak tapasztalhatók a mezőgazdaságban és az iparban, formálódtak a középkori városok, új viszonyok születtek a jobbágyság és földesurak társadalmában, más helyzetbe került az egyház, a világi politika és a kultúra. Az új ezredév maga mögött hagyta a múltat. ♦

LÁSZLÓ KIRÁLY HÁZASSÁGAI

A lovagkirály legendájának legemlékezetesebb és legtöbbet ábrázolt részlete a leány kiszabadítása a besenyő (vagy kun) vitéz markából 1068-ban, a cserhalmi vagy kerlési csata után, amikor Szent László még csak herceg volt. A leányszabadítás nemcsak lovagiasnak, hanem mélyen vallásosnak is ábrázolja Lászlót: vitézül harcol, hogy megmentse az elrablott leányt, aki maga is cselekvően részt vesz a pogány legyőzésében, és a diadal után Szűz Mária alakját ölti magára. A legendán kívül sajnos keveset tudunk Szent László és a nők kapcsolatáról.

Házasságai kapcsán legfeljebb az Árpádok dinasztikus szövetségi politikáját emelhetjük ki, nem a személyes érzéseit. Feltételezések szerint első felesége előkelő magyar hölgy lehetett – ez egyedülálló lenne az Árpád-házi királyok között. Erről a feltételezett első feleségről semmit nem tudunk. 1078 táján vette el Rheinfeldi Adelheidet (1060?–1990), Rajnai Rudolf sváb herceg és Savoyai Adelheid leányát. A házasság a császárság és a pápaság küzdelmének csúcspontján kötöttetett és elsősorban a sváb hercegség érdekeit volt hivatott szolgálni. Adelheid magyar királyné emlékét egy csodálatos és nagy vitákat kiváltó kereszttereklye tartja fenn mindmáig.

Rajnai Rudolf sváb herceg – kétszeresen is a száli IV. Henrik német-római császár sógora, mivel először Henrik nővérét, Matildát vette el, majd Henrik feleségének, Bertának a nővérét, Savoyai Adelheidet – az uralkodó hűséges támogatója volt egészen 1075-ig, az investitúraháború kitöréséig. Amikor VII. Gergely pápa 1076-ban kiközösítette Henriket, és a Német-római Birodalom trónusát üresnek nyilvánította, a német fejedelmek egy része Rajnai Rudolfot választotta meg császárnak. Henriket Canossa-járása után a pápa visszafogadta az egyházba, közben azonban Rudolfot Siegfried mainzi érsek már császárrá koronázta. Henrik helyzetének megszilárdulása után Rudolf Szászországba menekült, a sváb hercegséget fiára, Bertholdra hagyta, lányát pedig hozzáadta Lászlóhoz, akitől segítséget remélt Henrik ellen. 1080. október 14-én Rudolf ugyan győzelmet aratott Henrik felett a honmölsteri csatában, de súlyos sebesülésébe belehalt. Adelheid ekkor teljesen elárvult: anyja egy évvel korábban, 1079-ben halt meg.

SÁGHY MARIANNE

A lovagkirály felesége

ADELHEID KIRÁLYNÉ

A nők tisztelete a keresztény lovag legfőbb erényeinek egyike. A lovag védi a leányokat és asszonyokat a bántalmazástól és az erőszaktól – a gyengébb tiszteletben tartása nemcsak az igazi férfi védjegye, hanem jogi kategória is. A nőtisztelet szublimált kifejezései a trubadúrénekek és a Szűz Mária-kultusz. A Mária-tisztelet és a lovageszmény már korán feltűnt a Magyar Királyságban: a latin Nyugaton elsőként István király ajánlotta a Szűzanya pártfogásába országát, László királyt pedig már a lovagkor hajnalán „Szűz Mária választott vitézének” tekintették, amikor megválasztották az első kereszties hadjárat vezetőjének.